

Botanická zahrada PŘF UK Na Slupi – včera, dnes a zítra

Univerzitní botanická zahrada byla založena v r. 1775. Do lokality Na Slupi byla přemístěna v letech 1898–1900 ze Smíchova, kde silně utrpěla povodní v r. 1890. Původní místo připomíná dodnes ulice V botanice a mohutné duby v Dienzenhofových sadech, zasypané zčásti při stavbě Jiráskova mostu. Univerzita zakoupila pozemek tzv. Společenské zahrady od šlechtické zahradnické společnosti Böhmische Gartenbaugesellschaft. Na něm se na rohu dnešních ulic Benátská a Na Slupi nacházely od r. 1882 skleníky, které Univerzita využívala do doby po druhé světové válce. Protože ke zřízení došlo již po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity, dolní část i se skleníky připadla české části univerzity (vybral si ji tehdejší ředitel Botanického ústavu prof. Ladislav Josef Čelakovský) a většina horního svažitého terénu německé. Pro obě vznikly budovy Viničná 5 a Benátská 2 a domky zahradníků (dnes Benátská 4 a Na Slupi 16). V letech 1897–98 bylo v německé části za budovou v Benátské postaveno 7 nových skleníků, v české části přibyl téhož roku dlouhý orchideový skleník. K slavnostnímu otevření budov a prakticky ještě pusté zahrady došlo na podzim 1898, ke kolaudaci zahrady pak v r. 1900.

Základní úpravy v zahradě

Společenská šlechtická zahrada, zakoupená r. 1842 knížetem Rohanem, byla spíše parkem a sadem. I skleníky se využívaly hlavně k výstavám a společenským účelům. Měla sice již plochu členěnou terasami, ale bylo třeba ji pozměnit k novému účelu. Na původní upomíná několik statných dřevin, lapina jasanolistá (*Pterocarya fraxinifolia*) před skleníky a vzrostlé duby u vchodu. Podobně samčí exemplář jinanu dvoualokého (*Ginkgo biloba*), bizarní bonsaj zvaná Goethovo gingo, nověji cv. 'Praga', pochází nejspíše ze 70. let 19. století.

K první změně došlo v r. 1904, kdy byla postavena pod budovou v Benátské skalka Karlštejn ze 30 vagonů hlubočepského

vápence s tehdy módní jeskyní (grottou) uprostřed, a na ní a pod ní zřízena první venkovní expozice střešněevropské květeny. Obě části zahrady se vyvíjely samostatně s vlastními „alpiny“ i expozicemi.

Horní skleníky byly zničeny při mylném náletu spojeneckých letadel 14. února 1945, dolní české poškozeny. Na jejich místě byly v letech 1946–49 postaveny nové, sestávající ze 14 oddělených prostor, které fungovaly až do 90. let. Současně vznikl centrální bazén pro vodní a bahenní rostliny a v r. 1950 se započalo s úpravou Velkého alpina v horní části zahrady pod Viničnou 7. Část horních teras byla pak vyčleněna jako pokusné plochy pro pěstování rostlin v rámci přípravy diplomových nebo (tehdy) aspirantských prací.

Poslední velkou úpravou se stala přestavba skleníků v letech 1995–98. Architektonický návrh měl však své „mouchy“, takže jakkoli jsou krásné, technicky se skleníky vylepšují dodnes. Při nešťastném průběhu rekonstrukce, na němž nenese nikterak podíl fakulta, uhynula část rostlin; některé samozřejmě nelze stěhovat. A v „divokých devadesátkách“ se často peníze přidělily v dubnu, dorazily v listopadu a utraceny musely být tzv. na silvestra. Tak se muselo začít s rekonstrukcí v listopadu a přišly velké mrazy, ani veškerá topidla rostliny nezachránila. To jen pro připomenutí, že totéž se snad už nikdy nestane.

Publikace o zahradě

Zahrada byla od počátku využívána k výuce i pro veřejnost. Pro návštěvníky byly v průběhu její existence vydány tři průvodce. První černobílý „Dominovský“ z pera mladého asistenta Václava Jiráka (1938), s typickou fotografií zobrazující holčičku v šatečkách sedící na listu viktorie královské (*Victoria amazonica*) ve starém skleníku, speciálně pro „viktorku“ vytvořeném. Týkal se vlastně jen české části, jak ukazuje plán v závěru publikace.

Druhý napsal rovněž V. Jirásek (1960) a komentuje zejména poválečnou rekon-

1

1 Zvláštní květenství pižmovky mošusové (*Adoxa moschatellina*), naší drobné hájové byliny. Foto L. Hrouda
2 a 3 Pohled na zahradu se skleníkem botanického ústavu Karlo-Ferdinandovy univerzity v Benátské ulici. Dolní část (obr. 2) a horní terasovitá, v pozadí kostel sv. Apolináře (3). Z Archivu hl. m. Prahy

strukci skleníků a dává nahlédnout do tehdejšího uspořádání expozic. Pochopíme, proč se partii za budovou v Benátské podél ulice říká dodnes lidově „biologie“, neboť tamní expozice se nazývala Oddělení morfologie a biologie rostlin; v expozici rašelin a písčín přešla poměrně nedávno. Dokumentuje i některá již neexistující místa jako bazén vodních rostlin v parteru naproti skleníkům nebo expozici Linnéova systému, ukazující 20 skupin podle uspořádání květů, a připomíná slávu „velkého alpina“, které se nikdy pro nedostatek financí nepodařilo zcela dobudovat.

Poslední, stále dostupný průvodce byl vydán v r. 2015 (Hrouda a kol.) a jeho hlavním cílem bylo ukázat, jak se zahrada změnila za 54 let. Přibližuje zřízení expozice Vodních a bahenních rostlin na třetí terase, vznik naučné venkovní výstavy Geopark na první terase i již zmíněnou kompletní přestavbu a nové uspořádání skleníků. Jako autoři jsme se domnívali, že popsání stav bude aktuální ještě mnoho let. Ale jak ukazuje první článek k výročí Botanické zahrady PŘF UK Na Slupi (str. 119–122 této Živy), nejen svět se mění překotně...

V r. 1977 vydala Univerzita Karlova Enumeratio plantarum (Chrtek a kol.), tedy (vlastně jediný publikovaný) seznam všech rostlin v zahradě. Většina expozic má své

2

3

elektronické databáze, na jejichž revizi se průběžně pracuje a jsou zveřejňovány na webových stránkách zahrady. Zajímavou publikací je kniha Univerzitní botanické zahrady v Praze v letech 1775–1945 (Paulus, Steinová a Štechovský 2017; recenze viz Živa 2019, 2: LIV–LV), vydaná Národním archivem, a zmínku zasluhuje i příspěvek (Hroudová a Pavlata 2010) v průvodci Botanické zahrady a arboreta ČR.

Kdo by neměl být zapomenut

Botanická zahrada byla samostatnou součástí UK, resp. Karlo-Ferdinandovy univerzity, a měla výše zmíněné dvě části. Obě vedli profesori botaniky; připomeneme-li si českou část, pak řediteli byli Ladislav Čelakovský (v letech 1898–1902), Josef Velenovský (1902–27) a Karel Domin (1927–40). Po uzavření vysokých škol byla česká část přiřazena k německé (odstraněn dělicí plot a vedena jako české oddělení) s ředitelem Adolfem Pascherem. Z tohoto období je nutno vyzdvihnout K. Domina, člověka mimořádně schopného, který byl zřejmě největším českým botanikem 20. století. Je také autorem několika návrhů zřízení národní botanické zahrady, z nichž jeden situoval ve 20. letech do Troje vedle zoo. Zahradu vedl jeho asistent V. Jirásek, autor prvního průvodce. Nelze se nepozastavit: prohlížeje si onoho průvodce (1938) po dosud existujících expozicích, např. Háj a Karlštejn, vidím trvalost přírody – dvě třetiny uvedených druhů tam pořád rostou.

Po druhé světové válce se ředitelem stal František A. Novák a jako inspektor pokračoval V. Jirásek s asistentem Jindřichem Chrtkem. V r. 1950 byla zahrada přiřazena ke katedře botaniky PřF UK; formálně byl dále vedoucím zahrady (dříve ředitelem) vedoucí této katedry, zahradu vedl a spravoval pověřený pracovník katedry. V této funkci setrval V. Jirásek do r. 1967. Jakkoli se zahrada kromě stavebních úprav zásadně nerozvíjela, fungovala dobře.

V r. 1970 vyhrál konkurz na místo inspektora Pavel Smrž, dlouholetý ředitel Botanické zahrady v Liberci (1954–68). Botanický autodidakt, nedostudovaný teolog (začal studovat v r. 1947!), ale člověk na svém místě. Smrž po srpnu 1968, kdy podepsal výzvu Dva tisíce slov, jej v Liberci vyhodila na chodník, ale v dobách, kdy levá ruka neví, co dělá pravá, odešel pokračovat ve svém díle do Prahy Na Slupi. Jako první po válce opět zpřístupnil skleníky pro veřejnost a pročistil expozice. Za jeho působení vyšel uvedený soupis *Enumeratio plantarum*. Bohužel klima na univerzitě ani fakultě nebylo rozvoji zahrady nakloněno, r. 1978 došlo k absurdnímu rozdělení botaniky na katedru botaniky nižších rostlin a katedru botaniky vyšších rostlin, zahrada se ocitla ve vzduchoprázdnu, protože funkčně příbuzná katedra vyšších rostlin ji nechťela. Důsledkem bylo převzetí zahrady fakultou, její formální osamostatnění a zřízení funkce ředitele, finančně i personálně ale generálem bez vojska. Vyvrcholením bylo náhlé úmrtí P. Smrže, který byl vizionářem a role příštípkáře mu nebyla vlastní; pro Liberec je dnes už dávno zpět hrdinou, my jsme na něj trochu zapoměli.

Ale raději přeskočme léta až do stejného roku 1989. Nový vedoucí katedry

4 Tabule u expozice Háj. Foto L. Hrouda
5 Pohled z dronu na dolní část zahrady Na Slupi a přilehlou Benátskou ulici. Foto P. J. Juračka

botaniky Jan Jeník si uvědomoval tristní situaci a „povolal“ do konkurzu na ředitele Václava Větvíčku. Zahrada byla na dně. Ale od chvíle, kdy je prosazena rekonstrukce skleníků, se blýská na lepší časy. Větvíčka zahradu zviditelnil a do zahrady se také vkradla kultura, která tam patří – zbyla z té doby dvě trvalá díla – pomník botanikům Viris Bohemorum disciplinae botanicae peritissimis od sochaře Ivana Jilemnického z hoříckého pískovce (s poněkud středověkou chybou, neboť je věnován „mužům“) a busta významného botanika a politika Vladimíra Krajiny, který stihl po dlouholeté emigraci Benátskou v r. 1990 navštívit.

Ale nezapomeňme na ruce, o nichž často literatura mlčí. Vzpomeňme několik lidí, kteří přispěli zahradnických umem, znalostmi a pílí. Pěstitel sukulentů Rudolf Šubík, jehož publikace o kaktusech možná máme v knihovně, organizátor cest „na semena“ Bohumil Kobylka, za jehož působení byl Index seminum plný druhů s lokalitami z přírody, Zuzana Nováková, žijící spiritus agens venkovních expozic „středoevropské květeny“, jejichž druhové bohatství udržovala přes 40 let. Nechť prominou další, které zde nejmenujeme.

Současnost

Od vzniku průvodce zachycujícího stav zahrady v r. 2014 prošly expozice řadou inovací, lví zásluhu má kurátor skleníkových sbírek Tomáš Procházka.

Zahrada má být estetickým zážitkem, ale umocněným informační rovinou – od r. 2015 byla osazena systémem tabulí. Velké přibližují 8 venkovních expozic a kromě úvodní o zahradě také např. Právě kvete (autorkou je Zuzana Chumová). Později vznikly malé tabule, komentující zde pěstované kriticky ohrožené, zajímavé a užitkové druhy, dotýkají se i historických událostí (autorkou Magdalena Schafferová) a textově se na nich podílela také řada našich externích pracovníků. Snad je vhodné zmínit i „nejmenší“ tabule, které se objevují v expozici Užitkových rostlin a jsou opatřeny QR kódy (teto projekt koordinuje Anna Procházková).

Krása, výuka, věda a budoucnost

Že je zahrada laboratoř pro studium mnoha druhů v rámci vzájemných interakcí, jakkoli „design pokusu“ připravili naši předchůdci, pochopili i kolegové z katedry botaniky. Pod vedením Tomáše Herbena vyšla v časopise *Journal of Ecology* (2012) publikace o vztazích mezi rostlinami na jednom místě. V podobném duchu probíhá současný projekt Grantové agentury ČR Růstové strategie trvalek: od buněk k celým rostlinám; pokud tedy najdete u rostlin barevné označení, jde o důležité objekty výzkumu.

Plánů na rozvoj je mnoho, některé se již realizují, jiné jsou zatím na papíře. Z prvních zmiňme přestavbu expozice Systému krytosemenných ve výukovou expozici s příklady evropských druhů, nebo expozici vzácných obilných plevelů. Přípravuje se expozice kapradorostů a mechorostů či Balkánská flóra a vegetace. Možná si to ani neuvědomujeme, ale největší překážkou „dokonalosti“ jsou starší dřeviny – těžko se dají přesadit, aniž by bylo jisté, že neuhynou. Proto je důraz při tvorbě expozic kladen na bylinnou složku. Naším přáním je, aby zahrada byla estetickou a odbornou vizitkou fakulty i celé Univerzity Karlovy. Přejme si proto, aby se většina plánů zdařila nejlépe do velkého výročí zahrady v r. 2025 – 250 let od jejího vzniku!